

A SZABADKAI ÉS A ZOMBORI BÁCSKA ALAPÍTÓJA: RADICS GYÖRGY

Egy művelt és sokoldalú gimnáziumi tanár sajtótörténeti szerepéről

KALAPIS ZOLTÁN

„Ő volt az, aki városunkban a sajtóirodalmat a »Bácska« című hetilappal a 60-as évek végén megteremté” – ezzel a találó bevezető mondattal adta hírül Radics György halálhírét a szabadkai *Bácskai Ellenőr* ismeretlen hírlapírója, mintegy kiemelve ezzel az életmű legfontosabb részét is (1886. III. 7.).

Radics György sokoldalú ember volt, a XIX. század művelt gimnáziumi tanárainak mintaképe (később gimnáziumi igazgatóként is jeleskedett), ezért a kortársak, s nyomukban az utókor képviselői is, olykor „elvesztek” szerteágazó munkásságának megítélésében, „elvakította” őket a sokszínűség, s legtöbbször azokat a tevékenységi ágakat nyomatékosították (a szerb népköltészet fordítója és méltatója, költője), amelyek végül is nem állták ki az idők próbáját, miközben nem eléggé méltányolták pedagógiai és közéleti szereplését, még kevésbé a sajtó fejlesztése terén kifejtett úttörő munkásságát. Egyszerűen nem vették észre, hogy nálunk ő a „sajtóirodalom megteremtője”, ahogy azt a szabadkai *Bácskai Ellenőr* ismeretlen hírlapírója megfogalmazta.

Margalits Ede is úgy tartotta a zombori gimnázium értesítőjében közzétett nekrológiában, hogy az élők sorából egy „fáradhatatlanul munkás férfiú, őt tagú családjának bálványozott feje, a vezetésére bízott tanintézetnek tapintatos kormányzója, tanártársainak szerető és szeretett barátja, az ifjúság komoly, de gyengéd őre és gondviselője, a tudománynak több oldalú művelője, a közügyeknek minden jót pártoló előharcosa, a nevelés-oktatásnak sokat tapasztalt vezérmunkása” távozott.

Bár Margalits a két *Bácska* tényét nem hallgatja el, sőt méltatja is, az általános képből mégis valahogy kimaradt a lapalapító, a lapszerkesztő alakja. Pedig Radics Györgynek éppen a déli peremrészek sajtótörténetében vannak elvülhetetlen érdemei, sokkal nagyobbak, mint amelyeket a fordításirodalomban, a kapcsolattörténetben számon tartanak. Ő indította el a két *Bácskát*:

a szabadkait és a zomborit, s ezzel a korábbi, rövid életű kezdeményezések után, tartósabb sajtóorgánumokat hozott létre a Délvidéken is, ahol az idő tájt a szerb sajtónak már szép hagyományai voltak.

Szabadkán, mint kezdő gimnáziumi tanár, 1871. január 1-jén alapította meg az ottani *Bácskát* – az első huzamosabb ideig megjelenő délvidéki lapot –, több mint húsz évvel az első kísérlet, a Szép Ferenc szerkesztésében, 1848–49-ben megjelenő *Honunk Állapota* után.

Hasonló történt Zomborban is: miután elfoglalta a zombori gimnázium igazgatói székét, 1878. július 7-én, ugyancsak *Bácska* néven, újabb lapot indított. Itt korábban Zách Józsefnek voltak lapalapítási kísérletei 1865-ben (*Ipar, Bács-Bodrog*).

A két *Bácska*, a Nagybecskereken, 1872. április 4-én induló *Torontállal* együtt, mindenképpen fontos előzménye a jugoszláviai/vajdasági/magyar sajtótörténetnek. S ez még akkor is igaz, ha *A magyar sajtó története* (II/2., 1867–1892, Akadémiai Kiadó, 1985) nem vesz róla tudomást: nem jegyzi sem Radics György nevét, sem a két *Bácskát*, hacsak nem tévesen állítja a szabadkai *Bácskáról*, hogy Baján jelent meg. Erre a mulasztásra nem kerülhetett volna sor, ha a szerkesztők használták is volna az irodalomban feltüntetett Kolozi-féle sajtótörténetet (*A szabadkai sajtó, 1848–1919*, Szabadka, 1973). Sajtótörténetünk egyébként a nagybecskereki *Torontált* sem tartja számon, így aztán az ignorálás teljes.

Ki volt ez a Radics György, akit méltán lehet nevezni a délvidéki magyar sajtó alapozójának, az itteni hírlapírás atyjának?

Családja egy Sziszek (Sisak) melletti faluból került Zágrádba, apja az ottani királyi jogakadémián diplomált. Első munkahelye a szlovák többségű Trencsén vármegye azonos nevű székvárosában volt, majd onnan, a Vág völgyéből került Szabadkára városi hivatalnoknak. Harmadik gyermeke, Radics György már itt született 1846. január 5-én.

Horvát származású volt tehát, de ő már, apjának hallgatólagos beleegyezésével, magyarnak vallotta magát. Gimnáziumi tanulmányai ezt az elhatározást csak megerősítették benne. Nagy támaszra talált ebben a gimnáziumi tanároknak, mindenekelőtt az egrü születésű Frankl István történelemtanárban, a későbbi megyei tanfelügyelőben, az újvidéki állami főgimnázium igazgatójában, az *Újvidék* című lap elindítójában, a pedagógiai szakcikkek és történeti munkák szerzőjében. Az ő példája annyira hatott rá, hogy elhatározta: ő is történelemtanár lesz.

Meghatározó kapcsolat, már-már barátinak mondható viszony alakult ki, közte, a végzős növendék és Mészáros Nándor, a huszonhárom éves, szintén szabadkai születésű, a szomszédos utcából való latin- és görög tanárral, aki majd később egyengetni fogja pedagógusi pályáját.

Radics György kitüntetéssel fejezte be a pesti egyetemet, a történelmi szaktantárgyak mellett jogi, szépirodalmi és természettudományi előadásokat is hallgatott. Tanári vizsgát 1868-ban tett az egyetem mellett működő egyetlen országos középiskolai tanárvizsgáztató bizottság előtt, ugyancsak jeles minősítéssel (a kolozsvári egyetem 1872. évi megnyitásával ott is tanárvizsgáztató bizottság alakult).

Az ifjú tanerőt – a város szülöttét – Szabadka városi tanácsa azonnal alkalmazta, ettől fogva öt éven át látta el történelemtanári megbízatását (1868–1873). Valójában mintaképének és egykori professzorának, Frankl Istvánnak tanári székét foglalta el, aki akkor már a szabadkai gimnázium igazgatója, a megyei tanfelügyelői poszt várományosa volt, de idejét lekötötte az általa javasolt városi zenede beindítása is, amely végül is 1868-ban kezdte meg működését Allaga Géza színházi karnagy vezetésével. De ott bábáskodott a tanítóképző 1871. évi megnyitása körül is.

Tanári működéséről kevés adatunk van, annál több arról, amit az iskola falain kívül végzett. Már egyetemi éve alatt is „külső slapajként” a redakciók háza táján forgolódott: híreket gyűjtött, tudósításokkal bíbelődött. Szabadkai tanári kinevezése után, részben lokálpatrióta felbuzdulásból, a helytörténeti és a néprajzi témák felé fordult. A gimnáziumi értesítőben Szabadka múltjáról írt a „rokonszenves műkedvelő” szintjén, miközben figyelemmel tájékozódott a kortársak hasonló jellegű munkái között (Pesty Frigyes, Szentkláray Jenő, Stelzer Frigyes, Rónai István, Dudás Ödön). A bunyevác népéletből vett megfigyeléseit, gyűjtéseit a *Fővárosi Lapok*ban tette közzé 1869-től (Divan, Prelo stb.), irodalmi próbálkozásait pedig a *Hazánk* s a *Külföld* hasábjain publikálta (A szerb népköltészetéről, Branko Radicsevics dalai).

Miközben tanári teendői mellett a néphagyományok feltárásával és a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok ápolásával foglalatoskodott, egyre jobban megvilágosodott előtte az is, hogy az Alföld, de talán egész Európa legnagyobb parasztvárosának, Szabadkának további városiasodása, polgári fejlődése elképzelhetetlen egy vagy több sajtóorgánium, az eszmék közvetítése és ütköztetése nélkül. A politikai feltételek a kiegyezéssel végképp megeremtődtek, a helyi szellemi és anyagi adottságok azonban nem voltak egyértelműen adottak, a tájékoztatás utáni igény sem feszítette túlzottan a közéletet.

Az idő tájt Szabadkának már 56 000 lakosa volt (Budapest és Szeged után az ország legnépesebb városa), ezeknek túlnyomó része földműves: a városhoz közvetlenül 95 000 hold föld tartozik, a környező pusztákkal együtt 166 000. Ipara jelentéktelen, értelmiségi rétege elenyésző. Iványi István közli városmonográfiájában, hogy 1870-ben, hivatalosan, 443 értelmiségit tartottak számon, amit ő a földbirtokosokkal, a művelt kereskedőkkel és iparosokkal kiegészítve,

mintegy 1000–1500 főre becsült. Ez volt a potenciális olvasóközönség, a tényleges viszont ennek tíz százaléka: 100–150 fő.

Nem sokkal vigasztalóbb a helyzet akkor sem, ha a lehetséges olvasóközönségre egy másik szemszögből tekintünk: az írni-olvasni tudás vagy az iskolai hálózat fejlettségének szempontjából.

Az 1869/70-es esztendőben az iskolaköteles kort csaknem tízezer gyermek érte el, közülük a város huszonegy tantermét 3050 tanuló látogatta (egy osztályba átlag száznyolcvanöt diák járt). A következő évben ugyan a városi osztálytermek száma elérte a negyvenet, de ez a szám az elkövetkező évtizedben már nem változott, a hanyatlás csak azért nem következett be, mert a pusztai iskolák száma hatról tizennyolcra nőtt.

A város szinte képtelen volt megbirkózni a közoktatásban mutatkozó nehézségekkel, így aztán Szabadka hét éven felüli lakosságának csak alig egy harmada juthatott el az olvasni tudás szintjére. Ha viszont a többnyelvű közegnek csak a magyar anyanyelvű részét vesszük figyelembe, akkor az arány még rosszabb: a magyar lakosságnak csak huszonkét százaléka tud olvasni (Zomborban és Újvidéken ez a nagyságviszony még kedvezőtlenebb: tizenöt, illetve tizenhat százalék).

Csekély igény, kevés olvasó – így festhetnénk le azt a helyzetet, amelyben Radics György a lapalapítást fontolgatta kebelbarátjával, Hoós Dezsővel, a bécsi juristával, az ottani magyar egyetemi hallgatók körének betegszabadságon levő elnökével, akinek valójában pihennie kellene, tébécéje van.

Ők ketten nyilván nem látták sötéten a helyzetet, kezdeményezésüket egyébként is küldetesként fogták fel („A jelenkor a haladás kora! A haladás fő-fő tényezője a sajtó” – írták lelkesen az induló újság első számában). Fiatalok lévén – Radics huszonöt éves, Hoós eggyel kevesebb –, derűlátóak voltak a helyzetet illetően, úgy tartották, hogy egy városban, ahol főgimnázium működik, megnyitás előtt áll a tanítóképző, leánynevelő magánintézetek, ipari és kereskedelmi iskolák fungálnak, a családokban terjed a bonne (gyermekgondozó), a gouvernante (nevelőnő), fejlett a színházi és zeneélet, egyre több a kaszinó, az olvasókör, a művelődési egyesület, ott helye van egy újságnak is, sőt, nélkülözhetetlen.

A két fiatalember 1870. október 1-jén jelentette be szándékát, hogy *Bácska* címmel lapot kíván indítani, s előfizetési felhívással fordult Szabadka közönségéhez. Bár az első szám vezércikkében azt írták, hogy „általános volt az óhaj, s most is az, hogy legyen Szabadkán egy lap, mely képviselje érdekeit a közművelődés terén . . .”, az előfizetési felhívásnak nem volt átütő sikere, úgyhogy a lap példányszáma eleinte nem haladta meg a százat sem.

A *Bunjevačke i šokačke novine* című horvát hetilap csaknem egy évvel megelőzte a *Bácskát*, Ivan Antunović kalocsai kanonok eredetileg Szabadkán

kívánta megjelentetni, de a város vezetőinél nem talált megértésre, úgyhogy 1870. március 19-étől Kalocsán nyomtatta, onnan érkezett hetente Szabadkára, s kelt el csaknem százötven példányban.

Szabadkán még számos pesti magyar és német lapot terjesztettek (*Néptanítók Lapja*, 40 példány; *Pester Lloyd*, 40; *Pesti Napló*, 21; *Magyarország és a Nagyvilág*, 12; *A Divat*, 12; *Fővárosi Lapok*, 8; *Szegedi Híradó*, 8 stb.), továbbá több újvidéki és pancsovai lapot is forgalmaztak (*Zmaj*, *Zastava*, *Danica*, *Pančevac* stb.). A külföldi lapok közül, több szerbiai újság mellett, egy-egy franciaországi (*Figaro*), angliai (*The Illustradet London News*) és németországi (*Leipziger Zeitung*) újság is érkezett az előfizetők címére.

Ennyit az induló új lap példányszámáról, a Szabadkára érkező hazai és külföldi újságok darabszámáról – az általános sajtópiaci helyzetképről.

Mint általában minden, a *Bácska* sem volt egészen előzmény nélkül. Antunovics József, a *Magyar Hírlap* és a *Pesti Napló* szabadkai tudósítója 1857-ben bejelentette, hogy *Szabadkai Közlöny* címmel lapot szándékozik indítani, de kezdeményezéséből végül is nem lett semmi. Antunovics egyébként a helyi színházi élet lelkes szervezője is volt, harminc éven át töltötte be a színügyi bizottság elnöki tisztségét, sőt, az egyik vendégszereplő vandortársulat előadta a *Sejanus*, a *kegyenc* című darabját is (1867. január 23.), amelynek témáját Tibérius császár hatalomra törő udvaroncának, Sejanus Lucius Aeliusnak, a pretoriánus gárda megalapítójának és első parancsnokának kalandos életéből merítette.

Az egyik millenniumi kiadvány szerint (*Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monográfiája*, Budapest, 1896) 1862-ben *Politikai Folyóirat* címmel havonta megjelenő szabadkai lap hagyta el a sajtót, de kellő támogatás nélkül maradt, és gyorsan megszűnt. Egy példánya sem maradt fenn.

A két ifjú előtt még Papp Zsigmond törvényszéki bíró is próbálkozott lapalapítással (jurista korában Petőfivel barátkozott, emlékeit közzé is tette), de nem járt sikerrel, részben az előfizetési felhívás kudarca, részben az időközben bekövetkezett áthelyezése miatt.

Hogy mennyire „hiánycikk” volt már akkor egy lap, mi sem bizonyítja jobban, hogy három hónappal a *Bácska* megjelenés után egy örökké opponáló vetélytársat kapott: a szüntelenül rivalizáló családi szövetségek egyike 1871. május 31-én létrehozta a *Bácskai Híradót*. Ennek élére is egy gimnáziumi tanár, Radics kollégája, Farkas Antal került. A *Bácskai Híradó* nem tartotta eléggé nemzetinek, katolikusnak és haladónak a *Bácskát*, s azonnal támadásba lendült, hogy leleplezze maradiságát. A két lap megjelenésével megkezdődött a pártoskodás is, amely az elkövetkező évtizedekben oly jellegzetes jegye lesz a szabadkai sajtónak.

A *Bácska* „vegyes tartalmú heti közlönynek” mondta magát (ez olvasható címe alatt), országászattal azonban nem kívánt foglalkozni, amit proklamált is az előfizetési felhívásban: „Politikába nem bocsájtkozunk, de úgy a hazai, mint a külföldi politikai eseményeket szigorú tárgyilagossággal és tömören elsorolni nem mulasztjuk el . . .”

Pártbefolyástól mentes, viszonylag szabad sajtó igényét tehát már az első „vajdasági” magyar lap is megfogalmazta, de jött is rá a válasz azonnal a *Bácskai Híradó* beindításával.

A négyoldalas, azaz „tömött íven” megjelenő hetilap arculata, a *Fővárosi Lapok* külalakját és rovatbeosztását követve, mindjárt az első számtól kezdve kialakult. A következő állandó rovatok jelentek meg benne: Munkásainkhoz, Közművelődés, Iskola, Egészségügy, Egyveleg (rövid hírek), Különfélék, Gazdászlat és közgazdászlat, Levelezések, Üzleti árak, Szerkesztői üzenetek, Elemi csapások, Hangok a központból, Tárca.

Érdekes, olvasmányos és változatos lap előállítása tehát a cél, s ezt a munkatársak „fényes koszorújával” kívánták elérni.

A hangadók maguk a szerkesztők, Radics György és Hoós Dezső, akik tudatában voltak, hogy úttörő munkára vállalkoztak, s ennek hangot is adtak a lap megjelenésének fél éve alkalmával. Nem kis büszkeséggel állapítják meg, hogy „városunknak, megyénknek lapja van”, és hozzátették: „Mit hinni vajmi kevesen mertek, mi annyi ideig vajúdott, két ifjúember bátorsága, vállalkozó szelleme által létesült.”

Radics György (a szabadkai *Bácskában* következetesen Raditsnak írja nevét) érdeme mindenekfelett abban van, hogy közlési lehetőséget teremtett egy polgárosodó város egyre növekvő értelmiségi rétegének, közreműködésre, gondolataik és javaslataik megfogalmazására buzdította őket, munkatársakat a megye és az ország többi részében is toborzott. Nem egy cikk, közlemény az ő kérésére készült el, így az ismert színházi szervező, Antunovics József egyik írása is A szabadkai színház jelene és jövője címmel (*Bácska*, 1871. január 21., 28. és február 4.). Ő maga is, mintegy példát mutatva, szorgalmas cikkíró volt. Már a harmadik számban (1871. január 14.) Szabadka város történelmének megírását szorgalmazta, s egyúttal javasolta a városi tanácsnak, írjon ki pályázatot a mű elkészítésére. Mivelhogy isten malmai ezen a tájon lassan őrlnek, a városi közgyűlés csak 1879-ben írta ki a pályázatot, de sikertelenül zárult, mire 1883-ban Iványi Istvánt kérték fel megírására, s a kutatásokra biztosították az anyagiakat. A kétkötetes munka első része 1886-ban jelent meg, a második pedig 1892-ben.

Radics más téren is életképes javaslatokkal áll elő, vagy támogatta mások indítványát. Lelkesen köszöntötte, hogy a város egyszerre tizennégy tanítónőt alkalmazott, s ezt a „nőemancipáció” követendő példájaként jegyzi. De vezér-

cikkben foglalkozott a túlzott alkoholfogyasztás káros következményeivel, a szabadkai homok fásításával, a szociális kérdések megoldásával, ennek keretében pedig a koldulás elterjedésével („Ha Bajmok képes eltartani szegényeit, miért ne tudnánk mi és mások is”).

A helyi kérdések felvetése mellett csatlakozott a nagy országos kezdeményezésekhez (Egy nagy magyar ipar-museumot, 1871. III. 25.). Mint ismeretes, a nevezetes intézmény Mű- és Iparmúzeum néven (később: Iparművészeti Múzeum), a londoni és bécsi után Európában harmadikként létesült Budapesten 1872-ben.

Közben rendületlenül hódolt irodalmi ambícióinak is. Versfaragással foglalkozott, de nagy rendszerességgel fordítgatta a horvát és a szerb népköltészet darabjait, ezek már a szabadkai *Bácskában* is megjelentek *Dalmát dalok* címmel. A hetvenes évek elején csokorba gyűjtötte saját és néhány bácskai író-társának (Szulik Géza, Tóth Kálmán, Hiador, azaz Jámbor Pál, Sziebenburg Károly, Rónay István, Erődi Dániel, Csupor Gyula stb.) költeményeit, prózai munkáit, s itt szorított helyet két versfordításának is. Válogatását egy 1873-ban, Szabadkán kiadott, *Bácskai emlény* (Bácskai nefelejs) című almanachjában tette közzé.

Kiadó- és szerkesztőtársa, az önpusztító életet folytató Hoós Dezső téma-választása talán még Radicsénál is „életesebb”: a paraszt olvasóhoz szólt, de ilyen alig van, leszámítva azt a néhány „szakmabeli” birtokost, gazdatisztet, erdőmérnököt, akik járattják a lapot. A mezőgazdasági társulásról írt, a gépek hasznát dicsérte, a mezőgazdasági hitelek kérdését feszegette, az agrárfejlődés föltételeit boncolgatta, majd egy cikksorozatban foglalkozott a munkásság egy csöppet se irigylésre méltó helyzetével, miközben a gyilkos kór, a tüdővész, gyakran levette lábáról.

A két szerkesztő közösen építette a *Bácska* munkatársi hálózatát. Radics György gimnáziumi tanártársait szervezte be: Balás Imrét, aki egy időben belső munkatárs, szerkesztőtárs is lett; Farkas Antalt, a regényíró; Merl Ferencet, aki a gimnáziumi értesítőben közzétette A vegytan történetének vázlatát; a kezdő Zanbauer Ágostont, aki majd új munkahelyén, az újvidéki gimnáziumban bontja ki szárnyait azzal, hogy Frankl Istvántól átveszi az *Újvidék* című lap irányítását, s több mint húsz évig az élén marad.

Más, Szabadkán kívüli tanárok is közreműködtek a lapban: Fialowski Lajos, az egyik pesti gimnázium professzora, a *Pallas Lexikon* szakszerkesztője, a „természetrész műnyelvének” egyik megalkotója; Földes (1881-ig: Weis) Béla, a budapesti kereskedelmi akadémia tanára, a későbbi egyetemi tanár, akadémikus, miniszter; Balás Árpád, a keszthelyi gazdasági iskola tanára. Itt említjük meg a hivatásos újságírókat, azokat, akik az írásban már megélhetési lehetőséget találtak. Legismertebb közülük György Aladár, a szabadkőműves

szellemű ember, a pedagógiai, képzőművészeti, művelődéstörténeti és néprajzi író. Ő volt a *Bácska* első külföldi levelezője, a lap már ötödik számában bejelentette, hogy „Nápolyból fog leveleket küldeni”. De Rómából, Firenzéből és Velencéből is tudósított, Londonból az ottani népeletről, Rotterdamból a gazdag múzeumokról írt. Mint a szocialista törekvések megértő ismerője Marxról és az Internacionáléről cikkezett. Több lapban közreműködött, egy időben a *Vasárnapi Újság* vezető publicistája volt. A *Bácskához* való kapcsolata nem merült ki írásainak másodközlésében, eredeti cikkekkkel is jelentkezett (Bácsmegyei zárandokok Rómában; Egy képzelt látogatás Szabadka leendő gyermekkertjében).

Külföldi útleírásokkal jelentkezett a *Vasárnapi Újság* másik kitűnősége is, Liptay Pál, aki korának nagynevű szerzője volt. „Liptay Pál New Yorkban időzik – jelentette be a *Bácska* 1871. július 22-én, majd hozzáfűzte, hogy levelét a következő számában közli. A technikai kuriózumok, a korlátlan lehetőségek és az egyenlőségi tanok hazájából Angliába megy, s élvezi, tudósításaiból ez derül ki, a „hatalmas, szabad és vendégszerető Albion” szellemiségét.

A bácskai származású és a Bácskában élő értelmiségiek a kezdettől fogva sajátjuknak tekintették a lapot, köszöntötték megjelenését, és közreműködtek benne. Sziebenburger Károly „a Pesten létező Szabadkai Kör” nevében az egyleti könyvtár részére fizette elő az újságot, Jónás János a müncheni Magyar Egylet munkájáról küldött tudósítást, Sziger József szabadkai „szabadságos néptanító”, a keszthelyi felsőtanintézeti hallgató a Balaton délnyugati sarkából küldött üdvözlöt, Nagy Ferenc a Bécsi Magyar Egyetemi Club munkájáról számolt be, s „a magát Bécsben művelő magyar ifjúság” nevében gratulál az induláshoz. „Egy-egy hírlap keletkezése mindig culturhistoriai momentum...” – írja.

Fridrik Tamás adai tanító és helytörténész a határelnevezésekről írt, egy névtelen tudósító közli, hogy Türr István tábornok Verbászra érkezett, s „átveszi a Ferenc-csatornát”. Pál Antal a zombori Gazdasági Egylet megalakításáról adott jelentést, a megye székhelyéről jelentkezett egy fiatal ügyvédjelölt is, Virter (1885-től: Vértesi) Károly, a későbbi népszerű útleíró. Képegy József vízimérnök, a törökbecsei Szabadelvű Kör elnöke felszólította Bács-Bodrog megye törvényhatóságát, hogy egy keresztöltéssel rendezze a törökbecsei komp kikötését a bácskai oldalon, az árteret ugyanis gyakran elönti a víz.

Három szabadkai munkatársra külön is felhívnanék a figyelmet: egy orvosra és két mezőgazdászra.

Dr. Kiss György 1864-ben került Szabadkára, egyik cikkében, Egészségügyünk címmel, vigasztalan képet festett a város higiéniai helyzetéről. Ő volt egyébként az, aki magánházában, 8–10 személy részére ispotályt hozott létre,

betegait ingyen látta el, s így méltán lehet tekinteni az 1897-ben megnyílt szabadkai kórház előzményének.

Rácz Vilmos, a megyei Gazdasági Egyesület elnöke az idő tájt már ismert mezőgazdasági szakíró, főleg a pesti szakfolyóiratokban publikál (Növénytermesztési viszonyok a Bácskában; Búza a nemzetközi piacon; A kender nemzetgazdaságunkban stb.), de fontosnak tartja a közreműködését a helyi lapban is, ahol a gazdasági irodalom pártolásáról, a marhavészről ír, meg Nyelv és nemzetgazdaság címmel a szaknyelv tisztaságáról értekezik.

Rácz Vilmos meghatározó személyisége az itteni közéletnek, Sámy Pálról viszont alig tudunk valamit, feltehetően, cikkei alapján ítélve, ő is gazdász lehetett, talán éppen gyakorló. A *Bácskában* egy gazdatiszti iskola megalapításáért szállt síkra, sürgette a gabonatózsde felállítását, de írt a város gyógyerejű fürdőjéről is, a palicsiról.

A munkatársak nagy száma és sokszínűsége mintha azt sugallná, hogy a *Bácska* mélyen beépült a bácskai közéletbe, legalábbis annak csatornán túli részébe. A látszat azonban csal: a lap mindvégig gyökértelen maradt, példányszáma 100–200-nál több sohasem volt. Szabadka lakosságának magyar fele, a művelődés, a polgárosodás alacsony foka miatt, nem igényelte a lapot, képtelen volt eltartani, életképessé tenni, a lakosság másik, horvát (bunjevác, dalmata) és szerb felének nyelvi okokból nem kellett, vagy idegenkedtek a horvát származású, de a magyarosítás eszméjével fellépő Radics Györgytől, aki, egyik kortársának tapintatos fogalmazása szerint „honunk délszláv elemeinek a magyarral való testvériesítésének hivatott apostolaként működött”.

A visszhangtalanság, a sokasodó anyagi gond szabta meg végül is a *Bácska* sorsát. A süllyedő hajó kormánykerekeitől előbb a kapitány vált meg, de, mentségére legyen szólva, nem hagyta el a fedélzetet, tollával továbbra is jelen volt a lap hasábjain. A főszerkesztői poszt betöltését, írja, „nem engedi meg roppant elfoglaltságom, tiltják jelenlegi viszonyaim”. Ezért „... a zászlót, mit eddig lobogtattam, átadom főmunkatársamnak”.

Elhatározását alighanem az is befolyásolta, hogy frissen házasodott, egy júliusi közlemény szerint „lapunk szerkesztője, Radits György, megunván a magányos életet, élete párjával a széplelkű Bauer Terézt választá Almásról. Barátai és ismerősei óhajtják vajha az ég bőségesen adja rájuk áldását”.

A halálosan beteg főmunkatárs és társtulajdonos, Hoós Dezső 1871. december 9-én vette át a főszerkesztést, de csak néhány hónapig vezette a lapot: 1872 májusában, huszonöt éves korában elvitte a tüdővész. Ekkor Piukovics Andor szabadkai ügyvéd vette kézbe a szerkesztést, de ő is csakhamar Budapestre költözött, s a *Bácska* 1873. március 29-én megszűnt.

„A Bácska megindításának elhatározása óta két és fél év folyt le – írta a búcsúzó főszerkesztő –, azóta Szabadkán, hol azelőtt hírlap még nem jelent

meg, három e nemű vállalat keletkezett, de míg az úttörők egyike, Hoós Dezső, leróván a halandóság adóját, egy boldogabb világnak lett polgárává; a másik, hivatali állása, s még inkább magánkörülményei miatt nem foglalkozhatván folyton és tüzetesen a szerkesztéssel, a Bácska is – előbbi irányának s szellemének megtartása mellett – a mostani felelős szerkesztő kezébe ment át.”

A lapot felszámoló szerkesztő tisztességesen járt el: az előfizetőknek visszaadta a pénzt, vagy ha úgy óhajtották, a visszajáró pénz helyett megkaphatták Radics György *Bácskai emlény* (Bácskai nefelejcs) című könyvét, amelyben tizenöt szerző munkáit gyűjtötte egybe.

Radics György nem sokáig élvezhette a friss házasság örömeit, a szerkesztőségi élet örökös zavaraitól mentes életet. Csakhamar újra a mély vízbe került, csak hogy ezt most nem egészen önkéntesen tette, hanem mások gondoskodtak róla: 1873-ban huszonhét éves korában kinevezték a kezdeti nehézségekkel küzdő zombori állami gimnázium igazgatójává.

A szakmai előléptetést egykori tanára, majd tanártársa, a vele csaknem egyvású Mészáros Nándor kezdeményezte, aki akkor már a szegedi tankerület főigazgatója volt.

Miért mondjuk, hogy mély vízbe dobták? Azért, mert a zombori gimnázium ügye a nálánál tapasztaltabb tanügyi munkásokat is próbára tette volna.

Az 1872-ben sebtében beindított szerb állami gimnázium tantestületében „a kinevezettek egyike sem készült tanári pályára”. Csak az igazgatónak, Kocsmár Józsefnek volt „fogyatékos, de államilag elismert tanképesítő okmánya”, bár ő csak néptanító volt, aki „a mennyiségtan főgimnáziumi és a természettan algimnáziumi tanítására is képesítve volt”.

Ezt a szokatlan, a szabályoktól elütő állapotot egy szigorúan megkövetelt feltétel okozta: a tanárnak ismernie kellett mindkét nyelvet, mégpedig úgy, hogy szerbül is, magyarul is taníthasson. A nagy szerb többségű város ugyanis igényelte a szerb tannyelvű középiskolát, aminek a hatóság eleinte eleget is tett. Hogy, hogy nem, a végső minisztériumi döntés már nem „szerb tannyelvű állami gimnázium” megnyitásáról szólt, hanem „magyar és különösen szerb tannyelvűre”. Ezzel a határozattal senki sem volt meglegedve, legkevésbé a szerb szülők, de még az ottani szélsőséges magyarok sem, akik a többségi nemzet fiaiként sehogyan sem tudták elfogadni kisebbségi helyzetüket, s nem ismerték el a környezeti nyelv kötelező voltát sem, de még a fakultatív tanítást sem pártolták.

Az újvidéki Zastava, a szerb érdekek elszánt tolmácsolója fájdalmas hangon tiltakozott az ellen, hogy a beígért szerb állami gimnáziumban nem szerb nyelven folynak az előadások, s erősen támadta a kétkulacos politikát, az ennek nyomán kialakult gyakorlatot.

Radics György, a magyar állameszme, a politikai nemzet, az etnikailag különböző eredetű, de fokozatosan egységesülő magyarság híveként, többekévéb nyugodt hangon utasította vissza a tiltakozást. „De hát miért is folyjanak (az előadások szerb nyelven) ott is – írta –, ahol szükség nincs, s különben is, a szerb nyelv relatív kötelező tantárgy az 1872. október 29. évi, 28 521. szám alatt keltezett miniszteri rendelet szerint. Legcélserűbb lenne a nyelvművelés tekintetében egy külön katedrát állítani fel, s nem tantárgyak közt beosztva, úgy mint eddig.”

A korszellem, a szinte örök érvényű többségi érzéketlenség, olykor az intolerancia is, csak a nyelvművelést tudta úgy-ahogy „megemészteni”, a szabad nyelvhasználatot már nem. Ez szerintük nem is az állami iskolák dolga, esetleg a magániskoláké, azaz a felekezeti tanintézeteké.

A zombori „szerb” gimnáziumban tehát már az induláskor, „tanerőhiány” miatt, jórészt magyarul folyt a tanítás. 1881/82-től a szerb nyelv már nem kötelező tantárgy, 1903-tól pedig fakultatív tanítását is megszüntették.

Radics, az adott és az általa is helyesnek talált keretek között maradva, rövid idő alatt felvirágoztatta a gimnáziumot. Miután megszűnt a kétnyelvűség kötelezettsége, lehetőség nyílt a tanárválasztás bővítésére. Hogy, hogy nem, a tantestület ékességei mégis azok lettek, akik szerbül is, magyarul is beszéltek, ha kellett, előadtak is, meg egyébként szót tudtak érteni diákjaikkal.

Ezek közé tartozott Margalits Ede, a filológus, a fordító, aki később a horvát nyelv és irodalom professzora lett a pesti egyetemen, meg Jeszenszky Dezső, aki 1896-ban ezen a címen írta meg a tanintézet történiáját: *A zombori m. kir. állami főgymnásium története, 1872–1895*. Ebbe a sorba tartozott maga Radics György is, aki Herceg János városregénye szerint (*Módosulások, 1989*) „a tanár mintaképe volt az özönvíz előtti időkben”.

Mint igazgató sokat tett a szegény sorsú diákok tankönyvellátásáért, ösztöndíjalapot hozott létre, nagy gonddal működtette az önképzőkört, gyarapította a diákkönyvtárat, az iskola régiség- és éremgyűjteményét, kezdeményezésére alakult meg az iskolai dalkör, rendszeresen közreműködött a főgymnáziumi értesítőben.

A közéletnek is nagy tiszteletben álló részvevője volt. Tagja a városi képviselő-testületnek, a megyei történelmi társulat választmányának, amelynek létrehozásában ő is bábáskodott, továbbá az Olvasókörnek, a Polgári Kaszinónak, a Népkörben pedig az igazgatói tisztet látta el. „De ki győzné részletesen elsorolni – írja Margalits Ede is – a megyei gazdasági egylet, a magvizsgáló állomás, a sokféle társulat, a szeretetház, a polgári és kereskedelmi szakoktatás, a nevelés . . . a faiskolák, a selyemtenyésztés, a kertészet, a segélyegyletek, az ipari szövethozatok érdekében frott, mondott és apostoli hévvel propagált cikkeit, beszédeit, indítványait?”

Szerteágazó sürgés-forgás töltötte be napjait, pedig irodalmi munkásságáról még nem is tettünk említést. Ő jelentette meg az első magyar könyvet Zomborban (*A zombori államgimnázium*, 1874). A két nép, a magyar és a szerb, szellemi közeledését kívánta szolgálni a legszebb délszláv népdalok átköltésével (*Rigómezei dalok*, 1882), meg azoknak a magyar történelmi személyiségeknek számbavételével, akik hősként jelentek meg a szerb népi epikában (*Sibinjanin Janko*, azaz Hunyadi János, 1883; *Kralj Matijas*, azaz Mátyás király, 1884).

Az utókor leginkább e fordításokkal és tanulmányokkal foglalkozott, kapcsolattörténeti szerepét méltatta. (Andelić Šulc Magdolna: Radics György. *Hungarológiai Közlemények*, 1970. 3. szám; Dávid András: *Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök*, 1978; Fried István: *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*, 1979; Veselinović Šulc Magdolna: *A szerb népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében*, 1982; *Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok, I–II.*, 1982, 1984.)

Az irodalomtörténet végül is kritikusan mérte fel Radics György életművét. Fried István szerint bármilyen tiszteletre méltó szerzőnk szerepe a délszláv költészet magyar megismertetésében, az irodalmi életnek mégiscsak periférikus szereplője, mert szorgalma nem volt arányban sem tehetségével, sem elméleti-esztétikai képzettségével. Herceg János is azt írja idézett könyvében, hogy „a dilettantizmus visszahúzó közegéből ugyan nem tudott kitörni, de rajta maradt az emberi tisztesség nyoma”.

Többé-kevésbé ez mondható el erőtlen költészetéről is (*Tarkaságok*, 1881).

Radics György Zomborban is, pedagógusi tevékenysége mellett elsősorban publicisztikájával szerzett magának nevet, lapalapítással, szerkesztői tevékenységgel vívta ki a maga tisztas helyét sajtótörténetünkben.

Az történet ugyanis, hogy a szabadkai *Bácska* után Zomborban alapított újságot, ezúttal is *Bácska* néven.

Évekig ellenállt a „kísértésnek”, világosan látta, hogy Zomborban, a megyeszékhelyen sem jobbak a feltételek, mint Szabadkán, az olvasóközönség talán még gyérebb is, s az igény sem ér az égig.

Végül is engedett a több oldalról érkező nyomásnak. Különösen erős volt a ráhatás a zombori Szabadelvű Párt berkeiből, ahová Radics is tartozott választmányi tagként. Még abba is beleegyeztek, hogy szabad kezet adnak neki: szerkessze a lapot a legjobb belátása szerint, választmányi tagságát ne tekintse gátló körülménynek.

A zombori *Bácska* első száma 1878. július 7-én jelent meg. A szabadkai *Bácska* „vegystartalmú hetiközlöny” volt, ezen a mostanin nincs feltüntetve az újság jellege, fejléce alatt csak az áll, hogy „e lap minden 7., 14., 21. és 28-án” jelenik meg, azaz a hónap minden hetedik napján.

Radics zombori letelepedése óta csaknem öt év múlt el, azaz négy teljes iskolai év, az ötödik folyamatban van. Ez annyit is jelent, hogy túl van már a gimnázium beindításának nehezen, a tanintézet működőképessé vált, s az igazgató mentesült az első évek nehéz terheitől: fellélegezhetett, s esetleg újabb vállalkozásokon törhette a fejét, illetve fontolóra vehette az újabb igényeket.

Az utóbbi időkből elszaporodtak a hangok egy hetilap beindítására. Az érvelés rendszerint az volt: nincs rendjén, majdhogynem szégyen is, hogy a megyeszékhely nem képes kihordani magából egy újságot. A tekintetek Radics felé fordultak: itt az idő, hogy szabadkai tapasztalatait Zomborban is kamatoztassa. A hiányt maga is látta, sőt kedve is dagadt, amióta a gimnázium körüli szervezőmunkák csökkentek. Ha valaki belekóstol a lapkészítésbe, nem is szabadulhat egykönnyen a varázslat alól, szíve visszavágyik a redakcióba... Persze aggályai sem szűntek meg, félt egy újabb kiábrándulástól.

„Tartózkodólag fogtam a »Bácska« megalapításához – írta az induló lap első számában – . . . Talán meg sem születik e lap, ha lépten-nyomon nem találkozom azon óhajjal: vajha lenne már Zomborban is, mint e megye székhelyén, egy lap . . . Összevetve a dolgokat, mérlegelve a viszonyokat, elérkezettnek találtam az időt . . .”

Leszögezte, hogy a lap politikáját ugyan a „józan szabadelvűség” szellemében alakítja ki, de a Szabadelvű Párt és az egyház közvetlen ráhatása nélkül. Magyarázatul még hozzáfűzte: „. . . miként nekem nem lesz kenyerem a személyeskedés, úgy lapomban egyáltalán ilyenre tért adni nem fogok”.

Nem mondja ki, hogy a nemzeti türelmetlenség, a gyűlölködés ellen van, de sorából mintha ez is kicsengene.

Néhány elvi kinyilatkoztatás után több konkrét indítvánnyal is előállt. Így javasolta, hogy a Szabadkán működő Bács-Bodrog megyei Gazdasági Egylet térjen vissza a megyeszékhelyre, majd kezdeményezte több művelődési és szakmai egyesület létrehozását: „Létesüljön, miért már eddig is annyi tinta folyt, a »Bács-Bodrog vmegyei Történelmi Társulat«, és létesüljön, mi összehozná a megye tollforgató embereit, egy »Bács-Bodrog vmegyei Írók Egylete«, és végül létesüljön egy »Bács-Bodrog vmegyei Állandó Színügy-Egylet«, mely állandósítaná megénkben a színészetet s a színházat . . .”

A meglévő intézmények központosításának ötlete gyorsan hívekre talált, úgyhogy a Gazdasági Egylet csakhamar Szabadkáról Zomborba került, az új intézmények létrehozása viszont csak lassan valósult meg. Legérettebb a helyzet a Történelmi Társulat esetében: Radics György még megérte megalakulását, sőt első tisztikarának tagja lett, de a két másik kezdeményezés csak lassan öltött testet: a Színügyi Bizottság 1887-ben alakult meg, miután egy külön szerb és külön magyar színház megalapításának ötlete zátonyra futott,

az írói társulás létrehozása még jobban elhúzódtott: a Tóth Kálmán Kör 1893 novemberében, a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság pedig csak 1906 januárjában alakult meg. Ezeknek alakulástörténetét Káich Katalin írta meg több tanulmányában és könyvében (*A zombori Tóth Kálmán Kör, Hungarológiai Közlemények*, 1970. 4. szám; *Egy fejezet a magyar-szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből, 1875–1918*, Zombor, 1975; *A zombori magyar színművészet története és repertórium, 1825–1918*, Újvidék, 1975; *Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata, 1883–1918*, Újvidék, 1980).

A zombori *Bácska* sem előzmény nélküli, mint ahogyan a szabadkai *Bácska* sem volt az. Mintegy tizenöt évvel korábban Zách József, a helyi német tannyelvű alreáliskola tanára, a megyei királyi biztos engedélyével *Ipar* címmel „nem politikai időszaki lapot” jelentetett meg (egyetlen példányát, az 1865. évi február 5-ei első számot a zombori Városi Könyvtár őrzi). Nem sokkal később, 1865. április 1-jén átalakult megyei hivatalos közlönnyé, s címét is *Bács-Bodrogra* változtatta, megjelenési helyként pedig, Zombor mellett, Baja is fel van tüntetve. Ez már valamivel hosszabb életű volt (1866 végéig 49 száma jelent meg), feltehetően azért is, mert a város is, a megye is 100–100 forint szubvenciót folyósított a lapnak. A Városi Könyvtár ennek is csak egy számát őrzi: a 17. számút, amely 1865. június 3-án jelent meg.

Fontos nyomatékosítani, hogy az idő tájt, azaz az abszolutizmus bukása után, a provizórium idején az *Ipar* és a *Bács-Bodrog* az egyetlen magyar újság az egész mai Vajdaság területén, előtte csak német és szerb lapok jelentek meg, elég szép számban.

Még egy-két párhuzamot húzhatunk a szabadkai és a zombori *Bácska* között. Példának okáért ez az utóbbi is követte az előbbinek oldal- és rovatbeosztását, vagyis mindkettő az egyetlen irodalmi napilap, a *Fővárosi Lapok* mintájára készült. Radics György azon nyomban hozzáfogott a külső munkatársak verbuválásához, itt is a dolgozótársaknak „fényes koszorúját” kívánta összefonni.

Hívására már az első számoktól kezdve jelentkeznek a lap hasábjain Rác Vilmos, a közgazdasági szakíró, aki a szabadkai *Bácskában* is Radics György szorgalmas munkatársa volt, azaz az ő szavai szerint, „aki már az 1871. évi *Bácska* zászlaja körül sorakozott”, majd hozzáfűzte még azt is, hogy „Önnek szava nálam most is őszinte ügypártat talált, vajha számos bácskai magyar megbarátkoznék azon elvvel, hogy a közérdeket tollal szolgálni szintoly polgári kötelesség, mint pl. adót fizetni. S e jellemző hasonlat aligha sántikál, ha vesszük, hogy »úgy szeret a magyar ember írni, mint adót fizetni«. Pedig eszmecserére, lendítésre a hírlapnál alkalmasabb eszközt a történelem nem mutat fel.”

Rác Vilmos szinte ontja magából a gazdasági cikkeket: megfogalmazza a gazdtársadalom igényeit, az illetékesektől támogatást kér a háttérbe szorított

megyei gazdasági egyesület részére, kimutatja, hogy csak a fásítással megkét-szerezhető a föld értéke, a mocsarak kiszárításával pedig azt tovább lehet növelni, a „mindennemű gazdasági gép és eszköz” gyarapítására buzdít, sürgeti „a megyei gazdasági congressus” összehívását.

Az agilis közéleti ember példaképét alighanem róla is meg lehetne mintázni.

A megjelenés első hónapjaiban még Dekker Gyula (tárcaíró) és Városey Tivadar (tanár, a megyei Történelmi Társulat későbbi másodtitkára) nevével találkozunk a lap hasábjain, akik egy irodalmi kör megalapításának gondolatát népszerűsítették Radics Györggyel együtt. Ebben az időszakban jelentkezik még írással Fridrik Tamás adai tanító és helytörténész, Schmausz Endre, a Bács-Bodrog Megyei Tanító Egylet elnöke, s Virter Károly is feltűnik útirajzaival (karlsbadi levelet ír, alpesi bolyongásairól számol be), aki majd Vértesi Károly néven a századforduló előtt és után a megyei közélet gyakran szereplő, szinte elmaradhatatlan alakja lesz, miközben egymás után jelentette meg útirajzeit, kiérdemelve a „Bácskai Baedeker” nevet.

Miért emlegetem a zombori *Bácskának* csak ez első egy-két évét, amikor a viszonylag hosszú életű lapok közé tartozott: negyven éven át megjelent (1878–1918), s csak a Monarchiával együtt múlt ki? Munkatársainak lajstroma is az említettnél jóval nagyobb, hiszen, aki számított a vármegyében, az publikált hasábjain, köztük dr. Margalits Ede, Iványi István, Dömötör Pál, Thim József, Érdújhelyi Menyhért, Tormássy Gábor, Czirfusz Ferenc, dr. Váli Béla, Rónai István, Dudás Ödön és Gyula, Grosschmid Gábor, Donoszlovits Vilmos, Stelzer Frigyes, dr. Lovászy Márton, dr. Baloghy Ernő, dr. Sziebenburger Károly, Scossa Dezső, Szulik József és mások.

A magyarázat egyszerű: Radics György Zomborban is, akárcsak Szabadkán, gyorsan megvált a laptól, mintha csak „az úttörés veritéke, a közrészvétlenséggel való megküszködés töviskoronája” lett volna az övé.

1878. július 7-én kiadóként és felelős szerkesztőként indította el a *Bácskát*, 1879. február 1-jén már vissza is lépett, s a lap kiadását Bittermann Nándor nyomdatulajdonos vette át, azzal, hogy megkérte: ne hagyja cserben, szerkessze a lapot, amíg nem talál megfelelő helyettest. A végleges csere 1880 januárjában történt. A lap élére Radics gimnáziumi kollégája, dr. Molnár István Lajos görög-latin szakos tanár került.

A kortársak egyrészt a részvétlenségben, a csekély példányszámban, s ennek következményeként fellépő anyagi gondokban látták a visszavonulás okát („nem volt elég kitarása megvárni, míg poliglott viszonyaink között egy lap elterjed és közszükségletté válik”), másrészt pedig az egyre jobban elhatalmasodó betegségében vélték felfedezni (a zaklatott szerkesztőségi munka „nem volt betegsége által is izgatott idegzetéhez való”). Radicsot, mint tudjuk, gyógyíthatatlan tüdőbaj emésztette, ez vitte végül is a korai halálba.

A két ok közül az egyik is elegendő lett volna a visszavonulásra, de a végső döntéshez alighanem még egy harmadik is vastagon hozzájárult.

Ez az időszak már a század végi magyar nacionalizmus „fénykorá”-nak kezdete, amely majd vészhelyzetbe sodorja az országot: előbb beláthatatlan következményekkel fenyegetett, utóbb pedig Trianonba torkolt. Kiteljesedése a XIX. század kilencvenes éveiben, a Bánffy Dezső-féle kormány idején következett be. A történészek megállapítása szerint „az iskolai és közéleti magyarosítás soha oktalanabb megállapítással nem folyt, mint Bánffy idején”, amikor „a cél szentesíti az eszközt” virágkorát élte. Maga Bánffy fogalmazta meg, hogy „jogállamról fantáziálni . . . veszedelem”, ily módon nem lehet az „egységes magyar nemzeti államot” megteremteni. A magyar társadalom többsége támogatta „a magyar állameszme” gondolatát, ennek oltárán rendre feláldozta a demokratikus szabadságjogokat. Egy 1898-ban hozott törvény még a tiszta nemzetiségi vidékeken is megszüntette a helységek kétnevűségét. „Nem tűrjük a nem magyar szót – írta dr. Balogh Ernő, Bács-Bodrog főispánja –, tanuljon mindenki magyarul!” (*A magyar kultúra és a nemzetiségek*, 1908). Jászi Oszkár ugyan „olcsó sovíniszta pamfletnek” minősítette könyvét, de szava elmerült a többségi vélemény tengerében.

Az Eötvös–Deák-féle türelmes nemzetiségi politika feladása azonban jóval korábban megindult. Már a hatvanas években Deák Ferenc intelmét, hogy „nem szabad minden áron magyarosítani”, sokan elvetették, „kényelmesnek, szemet hunyónak, simogatónak” minősítették.

Zomborban, ahol a lakosság többsége szerb volt, akár dátumhoz is köthetjük a politika fordulatát: 1872-ben, a szerb gimnázium megnyitására szóló döntést megmászították, azaz különféle indoklásokkal, „átalakították” magyar tan nyelvűvé. A döntő váltásra azonban 1876-ban került sor, amikor az „erélyes”, a „vaskezü” Gromon Dezső ült a főispáni székbe. „Államellenes törekvésnek” nyilvánította „a szerb nyelv, a nemzeti érdek” előtérbe helyezését a városban. „Férfias” fellépésével és politikai ügyeskedéssel a szerb többségű képviselőtestületet átalakította magyar többségűvé. A lojalitás egyik főbb ismérveként a névmagyarosítást kiáltotta ki („Az a jó szerb, aki magyar nevet visel”). Ádáz küzdelmet indított, hogy a szerb feliratú cégtáblákat magyarral helyettesítsék, azzal az indoklással, hogy „nem Szerbiában vagyunk, hanem Magyarországon”.

Négy év múltán, amikor a város polgárainak többsége mégis egy Svetozar Miletić-párti képviselőt küldött az Országházba, menesztették. A vármegye vezetői „meglepetéssel vegyes megdöbbenéssel” vették tudomásul a királyi döntést, mivelhogy elvakultságukban úgy vélték, hogy „a vármegyénél nem voltak nemzetiségi bajok”.

A mór megtette a magáét, a mór mehet, mondhatnánk, de a valóság az, hogy nem ejtették el, csak felfelé buktatták: huszonegy évig töltötte be a

honvédelmi minisztérium államtitkári posztját, országgyűlési képviselőként pedig szinte élete végéig „szolgált az ügyet”, még a Függetlenségi Párt 1905. évi elsöprő győzelme idején is megőrizte mandátumát a vesztes Szabadelvű Pártnak. Ekkor államtitkári megbízatását már nem tudta megőrizni, de kárpótlták egy bárói címmel.

A kortársi hivatalos vélemények egyébként is nagyra értékelték Gromon zombori éveit. „Legfényesebb sikerei közé tartozott az, hogy a szerbek nemzeti törekvésének útját állta, és ennek haza- és magyar nemzetellenes politikáját megtörte” – olvassuk egy helyütt. Más forrás szerint Zomborban „a szerbek vezetésének Gromon Dezső főispán vetett véget”.

Radics György lapját Gromon Dezső mandátumának vége felé indította el, s értetlenül állt az eldurvuló közéleti szócsaták előtt. Az első szám vezércikkében – egyszer már hivatkoztam rá –, azt írta, hogy „... miként nekem nem lesz kenyerem a személyeskedés, úgy lapomban egyáltalán ilyenre tért adni nem fogok”. Ehhez tartotta is magát, kitartóan visszautasította a politikai nyomásokat, így nem közölt támadó cikket azok a szerb kereskedők ellen, akik makacsul ragaszkodtak a szerb feliratos cégtábláikhoz, pedig egy ilyen jellegű közleményt Gromon Dezső is hiányolt.

Ez lett volna az a bizonyos harmadik ok. Pedig akkor már nem is idegenkedett annyira a politikától, mint korábban – tagja volt a kormányrendnek, a Szabadelvű Párt városi választmányának, lapját is politikai lappá alakította át –, de a közéleti élet hangjának eldurvulását szervileg nem tudta elviselni. Még azt sem lehet mondani, hogy a magyarosítást nem pártolta – ellenkezőleg, ennek őszinte híve volt –, ám ezt természetes folyamatnak tekintette, s nem az erőszakos beavatkozások és nyomások esetleges következményeként.

Galamb volt a héják közt.

Emelkedett hangulatú, egy kicsit fellengzős széplélek, aki viszolygott a politika kíméletlenségeitől, a sértő és nyers beavatkozásaitól. Utóda már nem volt ennyire finnyás, alig foglalta el helyét, máris fulmináns cikket közölt a renitenskedő kereskedők ellen, akik ragaszkodtak a szerb nyelvű cégtábláikhoz...

Radics csapat-papot hagyva vonult vissza a gimnázium falai közé, dolgozószobájának csendjébe. Délutáni sétái során gyakran haladt el az épülő új gimnázium épülete előtt, nem kis boldogsággal látta a tantermek, a tetőszerkezet gerendavázának alakulását. Olykor kikocsizott a város széli erdőbe is, de legszívesebben munkaszobájában szöszmötölt: verseit rendezgette kötetbe (*Tarkaságok*, 1881), meg fordításait is (*Rigómezei dalok*, 1882). Kapcsolattörténeti tanulmányait két füzetben tette közzé (*Szibinjanin Janko*, 1883; *Kralj Matias*, 1884).

A maga módján tehát, s tehetségének korlátain belül, a szerb–magyar, továbbá a horvát–magyar szellemi közeledést szolgálta (lefordította Ivan

Mažuranić *Smrt Smail-age Čengića* című hőskölteményének egy részletét, a *Világirodalmi lexikon* azonban a Margalits Ede-féle változatot jegyzi, nem az övét, amely még kevésbé sikerült), a szerb és a horvát kultúra magyar nyelvű közvetítője volt.

Életének utolsó két évében az elhatalmasodó betegség egyre többször ágyhoz kötötte, miközben a halál, az elmúlás gondolata emésztette: „A halál mi? Talán csak éppen ennyi: / Jajgó életünk megcserélni csenddel . . .” – írta a *Betegágyon* című versében.

A gyötrő tüdőbaj 1886. március 4-én végzett vele.

A sors élete végén sem volt kegyes hozzá: március elején halt meg, a gimnázium új épületébe, úgy is mondhatnánk, fényes palotájába, március végén kezdték meg a beköltözést . . .

Radics György életművének megítélése az utókor részéről nem egyöntetű, legkevésbé méltatták azt, amiben a legtöbbet adta: a két Bácska elindítását, sajtótörténeti szerepét. E „hiány” pótlásának igénye szülte ezt az írást, miközben újabb tónusok és nűánszok is a palettára kerültek, hogy alakja lehetőleg árnyaltabban, hús-vér emberként lépjen elő a régmúlt időkből. Hogy is mondta Herceg János idézett könyvében: „. . . a dilettantizmus visszahúzó közegéből ugyan nem tudott kitörni, de rajta maradt az emberi tisztesség nyoma”.